

ZORAN GAVRILOVIĆ, BEOGRAD

DŽON HERSEJ: „Z I D”

(„Svjetlost”, Sarajevo 1955)

Mordehaj Anielewicz, komandant
ustanka u Varšavskom getu

Svedočanstvo-roman. I po jednoj i po drugoj osobini višestruko zaslužuje pažnju. U mnoštvu literature koja se posle rata pojavila na temu pogroma Jevreja, ova knjiga je jedna od najpotresnijih i visokovrednih, jer joj je i tema složena: Hersej je opisao jedan od najbizarnijih nacističkih postupaka — zločin u Varšavskom getu.

U tom ogromnom logoru, iz koga je pobijeno blizu pola miliona Jevreja, logoru koji nije logor, jer su Nemci, zapravo, zidom opasali gradsku četvrt, život dobija neverovatno složene oblike, a ljudski postupci se najneočekivanije manifestuju. Takvo nenormalno stanje moralo je raznoliko da se odražava u psihi tog nesrećnog sveta koji je ispaštao krivicu koja nije postojala. Otuda se i čitava knjiga rasprostrla u više osnovnih tokova, gotovo raspršila, da bi se ponovo, metodom kontrapunkta, vratila u široko komito u kome se valjaju i po-

srću sudbine i egzistencije. Od Hersejevog romana, zato, ne treba tražiti uobičajeni postupak u konstrukciji: iako knjiga gravitira ka nekoliko glavnih likova koji simbolišu i karakterišu opšte

kretanje, ona nema radnje u uobičajenom smislu te reči, pisac se u njoj ne oseća i ne vidi. Sve je podvrgnuto snažnom, duboko upečatljivom slikanju, događaji dominiraju. I to je, istovremeno, značajni kvalitet ovog potresnog dela: Hersej je hteo da svedoči, da optuži, i zato je trebalo, i moralo, pustiti događaje, fakta, ljude, hroniku, da sami govore, vapiju i opominju. Nekiput je život sam po sebi dovoljan kao motiv, a istina, fakta ubedljivija od svake transpozicije. Hersej je to znao i pred ogromnošću zločina njegov zadatak i uloga transponovanja sveli su se na što vernije i jače držanje za činjenice. Zato knjiga i ima oblike dnevnika, zabeleški gotovo naučno preciznog opisivanja. Ali se ta preciznost duboko preobražava u humanističku prozu prvog ranga. Privid slobodnog kretanja u Getu, zbijenost ogromnih ljudskih masa, smeh i ponižavanje, čudno neverovanje u mogućnost masovnih ubistava, nagle promene i brzo propadanje, sve to kao da se zgusnulo u ovoj mučnoj knjizi koja predstavlja i spomenik ljudske hrabrosti i ovekovećenje ljudske niskosti i zanos nad plemenitošću i ironiju nad puza-valaštvom.

Geto u XX veku, Geto iz koga se za dva meseca transportuje oko 400.000 ljudi u gasne komore, mora da predstavlja ogroman kovitlac svega i svačega; bez ikakvih težnji za ulepšavanjem Hersej stopu po stopu prati proces propadanja, zverstava i okrutnosti, uz istovremeno rašćenje svesti o kolektivnoj opasnosti, o potrebi pružanja otpora preciznoj mašini za ubijanje. U tom haosu groze i spuštanja čoveka na stepen životinje, neosetno ali pouzdano izviire nepobediva ljudskost, vedrina i duboka potreba za reagovanjem, utoliko dublja i komplikovanija jer se lagano kida od prastarih mitova i religije koja se protivi nasilju i otporu. Niz izvanrednih scena u kojima se, kroz teško stečenu solidarnost, rađa duh prkosa, jedno gotovo optimističko uverenje da žrtve nisu uzaludne, makoliko sve inače bilo beznačajno. Niko se od ljudi koji su rešili da se bore ne zavarava i ne zatvara oči pred teškoćama i sigurnom smrću. Ali pored želje da se umre časno, stojeći, s oružjem, postoje i neki teško uhvatljivi motivi višeg reda, skoro mitski — vedra vera u humanost, u bitnost da se ostane, ili, najzad, baš tu, u Getu, postane čovek. Bilo je nečeg u tom ukrštanju religije i životne stvarnosti, u potivljanju nasilju i nužnosti otpora, nečega što emanira iz jednog posebno formiranog psihičkog tipa. Poljski Jevreji, koji su bili najmasovnije zastupljeni u Getu, teško su i gotovo s nevericom primali i priznavali opasnost nečuvenog zločina koji se očevidno naglo približavao. Zato je u Getu neprestano, gotovo do kraja, živela jedna optimistička, rekao bih bezazlena vera; mali broj organizovanih boraca morao je da se bori da pokrene i ubedi većinu da je situacija bezizlazna i da zahteva otpor. I to ukrštanje prostog nagona za samoodržanjem, koji čas primi nakazne oblike podlaštva, čas bukne kao plamen ponosa, i idealizovane humanosti,

i dovodi do čuvenog očajničkog ustanka 1943 godine koji je zadivio svet. Šaka ljudi koji su sačuvali dostojanstvo, zauvek opkoljeni i osuđeni na propast, protiv nemačkih trupa, artiljerije i avijacije!

Reljefno se ocrtavaju, na tamnoj pozadini ruševina, likovi tih ljudi, lišenih svakog patosa, spokojnih i upornih do poslednjega časa.

Ova knjiga je još jednom pokazala staru istinu: ostati uspravan do kraja nije samo garancija za najduži opstanak već i, na višem planu, moralna pobeda prvog reda. Neznatan postotak Jevreja koji se još mogao usprotiviti, tek tu i tada postao je izmiren sa samim sobom. To je mirenje skupo plaćeno, ne samo masovnom smrću, već i gorkim iskustvom naučenim iza Zida: ljudi postaju veliki i potpuni kad su u stanju da se žrtvuju, kada razbiju osnove nagonskog egoizma. Koliko ih je u stanju to da postignu? Mnogi su mirno, ravnodušno čak, dozvolili da budu odvedeni u smrt; mnogi do poslednjeg časa nisu verovali, a kad se istina pojavila u svojoj svojoj strahoti, padali su u grozan, neljudski strah; neki su pošli putem izdaje; ali — i tu životno vredi Hersejeva knjiga — mnogi koji su našli sebe tek u grozi i ostali stojeći, iskupili su grehove slabih. Princip humanosti je triumfovao i kroz poraz. I u najtežim, očajnim časovima — kao da govori ovo ljudsko svedočanstvo — ima se zaštita živeti. Treba samo učiniti ogroman napor pa svoju ličnost i svoju svest utopiti u opštu želju za uništenjem zla i nečovečnosti. Bez ničeanske romantike, obično, ljudski, Varšavski Geto je, po mnogo čemu, još jedan od mnogih dokaza da se takav napor može izvesti. Hersej nam je taj dokaz i umetnički dočarao.